

Näkökohtia sosiolingvistiikasta

Amerikkalainen antropologi ja lingvisti Dell Hymes käsittelee eräässä tutkimuksessaan niitä seikkoja, jotka pätevän sosiolingvistisen tutkimuksen on otettava huomioon.¹ Ensimmäinen kyseeseen tuleva sosiaalinen yksikkö on puheyhteisö (speech community): tutkimuksen kohde on yhteisö, ja tutkitaan, mitä koodeja se käyttää (nimenomaan näin eikä päinvastoin). Puhekenttä (speech field) tarkoittaa niiden yhteisöjen kokonaisuutta, joissa puhujan koodin ja puhesääntöjen tuntemus sallivat hänen liikkua. Näiden yksiköiden määrittelyssä tulevat kysymyksen kannsakäymisen frekvenssi ja säännöllisyys, sen kohde (focus), naapuruus jne. Toinen tärkeä tekijä on puhetilanne; tarkastellaan liittyykö puhe joihinkin selvästi rajattaviin tai yhtenäisiin toimintoihin: seremonioihin, kalaretkiin tai poliittisiin, esteettisiin tms. tilanteisiin. Kolmas yksikkö on varsinainen puhetapahtuma (speech event), jota erilaiset puhesäännöt suoranaisesti ohjaavat. Puhetapahtuma koostuu yhdestä tai useammasta puheaktista. Puhetilanne saattaa olla esimerkiksi kutsut; keskustelu kutsuilla on puhetapahtuma ja kasku keskustelun kuluessa puheakti.

Toinen puoli asiassa ovat puheen komponentit: mikä tahansa muutos jossain komponentissa osoittaa jonkin säännön olemassaolon; toisaalta taas hämmennys tai jokin muu negatiivinen reaktio saattaa osoittaa säännön rikkomisen. Jonkin komponentin varteenoton perusteena onkin se, että sitä tarvitaan puhesääntöjen muotoilussa. Näitä komponentteja ovat asetelma: puhetapahtuman aika tai paikka fyysisessä, kulttuurisessa tai psykologisessa merkityksessä; osanottajat: puhuja(t) ja kuuliija(t); tarkoitus: tavoitteet ja vaikutukset tai latentti ja manifestoitu funktio; kohde: minkä tyyppisistä asioista puhutaan (ja mitä tällöin puheelta odotetaan); aktin muoto ja sisältö: esim. sanoma (»Hän rukoili sanoen . . .») tai selvitys (»Hän rukoili tullakseen terveeksi»); avain: esim. pilkkaava — vakava, joka saattaa usein olla myös ei-verbaali puheen komponentti; välineet (so. viestintäkanava); kannsakäymisen ja tulkinnan normit sekä laadut (genres): esim. keskustelu, rukous jne.

Millaisia ovat sitten sosiolingvistiset puhesäännöt? Yhtenä mahdollisuutena voitaisiin ajatella kontekstisidonnaisten jällekirjoitussääntöjen mallia. Pahin puute sosiolingvistiikassa onkin ollut se, ettei ole pystytty täsmällisesti selvittämään eroja ja yhtäläisyyksiä toisaalta sosiolingvistisesti merkityksellisten seikkojen ja toisaalta sosiaalisen konneksion välillä. Tähän liittyy se, ettei ole voitu osoittaa

¹ Models of the Interaction of Language and Social Setting, Journal of Social Issues 1967. Vol. XXIII n:o 2 s. 8—28.

normaalin, »ei-merkityn» piirteen ja kuormitetun, »merkityn» arvon välillä olevaa eroa yksiselitteisen täsmällisesti.

Kirjoituksessa paneudutaan järjestelmällisesti käytettyjen käsitteiden analysointiin sekä todetaan luokittelun ja metodin puutteet ja vaikeudet. Kuitenkin sosiolingvistisin perustein on jo koetettu luoda kielten typologiakin. Amerikkalainen William A. Stewart jakaa kielet seitsemään ryhmään sen mukaan, voidaanko seuraavien ominaisuuksien katsoa kuuluvan niihin vai ei: historiallisuus, standardisaatio, vitaalisuus (so. onko kielellä synnynnäisiä puhujia) ja homogeenisuus. Näin saadaan ryhmiteltyksi yleiskielet, klassiset, vernakulaarit (»Umgangssprache»), kreoli-, pidgin-, keinotekoiset ja marginaaliset kielet. Jaottelulla on merkitystä lähinnä kielen funktioiden kannalta, jos kohta näitä funktioita (virallinen, ryhmä-, laajemman kanssakäymisen, kasvatuksellinen, kirjallinen, uskonnollinen ja tekninen funktio) voidaan käyttää myös jaotteluperusteiden osana.²

Molemmissa tutkimuksissa tarkastellaan kieltä ensisijaisesti sosiologian tai antropologian näkökulmasta. Koetan seuraavassa kuitenkin lähestyä sosiolingvistisiä ongelmia kielitieteen kannalta: slangia lähtökohtana käyttäen koetan esittää eräitä lingvistisiä näkökohtia, joista osa on lähinnä hypoteettisia. Uskon kuitenkin, että nekin auttavat ongelmien muotoilussa ja tutkimuksen koordinoimisessa.

1. Slangi leksikaalisena ilmiönä

Nyky-suomen sanakirjan mukaan slangin on »lähinnä sanastoltaan ja lauseparsiltaan jollekin yhteiskuntaluokalle tai samaharrasteiselle ihmisryhmälle ominainen, tyyliarvoltaan normaalikielestä poikkeava puhetapa; tuttavallisessa, jokapäiväisessä puheessa esiintyvät, mutta normaalikieleen kotiutumattomat sanat ja lauseparret sekä normaalikielen sanojen käyttö epävarsinaisessa merkityksessä». The Concise Oxford Dictionary puolestaan määrittelee slangin seuraavasti: »Words and phrases in common colloquial use, but generally considered in some or all of their senses to be outside of standard English». Molemmat määritelmät sekä monet muut perustuvat ensisijaisesti leksikaaliin ja tyylioppilisiin kriteereihin: tyyliarvoltaan normaalikielestä tietyllä tavalla poikkeava sanasto on slangia.³ Kumpikaan määritelmä ei selvästi erota slangista ammattikieltä (jargon) eikä salakieltä (cant). Melko väljästi sosiaalisen murteen merkityksessä käyttää sanaa myös Simo Hämmäläinen⁴ puhuessaan koululais-, ylioppilas-, sotilas-, merimies-, sairaala-, teatteri-, urheilu-, lehtimies- ja rikollisslangista, ampujien, metsätyömiesten, rau-

² A Study of the Role of Second Languages in Asia, Africa and Latin America s. 15—25.

³ Ks. esim. Mario Pei, Glossary of Linguistic Terminology: »Language peculiar to a group. Synonyms: argot, jargon (sic!). 2. Non-standard vocabulary characterized by extreme informality — —».

⁴ Slangi ja puhekieli, Kalevalaseuran vuosikirja 44 s. 63—64. Erinomaisista suomalaisista slangikokoelmista, sanan tässä merkityksessä, mainittakoon Hämmäläisen Suomalainen sotilas-slangi I, Sanasto sekä eräät Ahti Rytkösen kirjoitukset, esim. Ryhmänimien sanastiikkaa, Esi-isien perintöä ja Olemusten sanastiikkaa eli psyko-fyysistä sanatomiä JKK:sta (Kielen-tutkimuksen työmaalta n:ot XXIII, XXVIII ja XXX).

tatieläisten ja kortinpelaajien slangista, esteettisestä ja poliittisesta sekä yleisslangista, »jonka käyttö ei rajoitu vain johonkin sosiaaliryhmään ja jota on usein vaikea erottaa vallattomasta puhukielestä».

Miten slangi sitten eroaa yleiskielestä? Englantilaisen Partridgen⁵ mukaan slangille ovat ominaisia metaforat ja kuvallisuus yleensäkin, lainasanat, dysfemismit sekä osittaisten synonyymien käyttö. Ruotsalainen Bergman toteaa, että slangille eivät niinkään ole ominaisia kieliopilliset kuin sanastolliset erityispiirteet: metaforat, lainasanat, murreilmaukset, sanaleikit, tietyt (johto)päätteet jne.⁶

Slangi ja ammatti- sekä salakielet⁷ eivät ole toisensa poissulkevia käsitteitä, vaan elävät rinnakkain samoissa puhujaryhmissä; sanasto vain kulkeutuu funktiosta toiseen. Ainakin ammattikielen sijasta olisi parempi puhua ammattisanastosta ja näin pitää se erossa sosiaaliselta ja psykologiselta kannalta funktionaalisesta slangista. Samoin salakielen sijasta voidaan usein puhua jonkin muun kielimuodon (sanaston) käytöstä salakielen funktiossa: jengiläiset käyttävät slangia, mustalaiset omaa kieltään ja lääkärit usein latinaa. Salakieli saattaa siis viitata koko kieleen tai vain tiettyyn jonkin kielen tai kielen muodon sanastoon.

Slangin suosimat tyyli- ja tehokeinot eivät ole vain sille ominaisia; myös saarnatyyli käyttää normaalikielestä poikkeavaa puhetapaa, normaalikieleen kotiutumattomia sanoja ja lauseparsia, metaforia ja kuvailmauksia yleensäkin. Ero on siinä, millaisia tyylikeinot ovat ja miten niitä käytetään. Slangin keinoja käytetään tuttavallisessa, jokapäiväisessä puheessa; saarnatyylin keinot taas ovat uskonnolliseen perinteeseen sidoksissa, ne ovat arkaistisia ja juhlallisia. Mutta slangi sen enempiä kuin saarnatyylikään eivät ole vain puhekielen höystöä: toisiin asioihin ne sopivat, toisiin tarkoituksiin taas ei slangi-ilmauksia löydy, ja saarnatyyli saa aikaan koomisen vaikutuksen. Olennaista slangissa on ekspressiivisyys ja affektisuus yleensäkin, ei vain sanastollinen ilmauksen tehostaminen: jossain määrin tätä ilmenee myös äänteellisellä tasolla, esimerkiksi yleiskielelle vieraiden konsonanttien ja konsonanttiyhtymien käyttämisenä.⁸

2. Slangi kielen sisäisen typologian kannalta

Vaikka tutkijat ovat etupäässä tarkastelleet slangin leksikaalisia ominaisuuksia, eivät sen muut erityispiirteet ole jääneet heiltä huomaamatta. Slangin käytöstä Hämäläinen toteaa mm.: »slangia käytetään tietoisesti tavallisen kielen ilmausten sijasta, kun halutaan välttää värittömiksi kuluneita ja haalistuneita sovinnaisten

⁵ Slang Today and Yesterday s. 15—36.

⁶ Slang och hemliga språk s. 69.

⁷ Ks. esim. Bergman mts. 38—68 ja Ojansuu, »Sala- ja leikkikielistä», Suomen kielen tutkimuksen työmaalta I, s. 80—97, joka on mielenkiintoinen, vaikka jo osittain vanhentunut tutkimus.

⁸ Tämä ei ole vain slangin erityispiirre vaan yleinen affektisen kielenkäytön tunnus, ks. tästä esim. Ravila, Totuus ja metodi s. 43—54. Valtaosa deskriptiivisistä sanastosta on kuitenkin kielen fonologisen systeemin mukaista; deskriptiivisanojen fonotaktiikasta ks. esim. Rytkönen, Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa s. 22—43.

kielen sanoja ja juhlallisuutta . . . Slangia puhutaan yleensä vain tuttavien ja tovereiden kesken, eivätkä ulkopuoliset sitä useinkaan edes ymmärrä . . . Se on enimmäkseen nuorison ja nimeomaan miespuolisen nuorison erityiskieltä, jossa tunnepitoisella sanastolla on keskeinen asema. Juuri siksi, että slangi ensi sijassa on tunteiden ja mielialojen tulkki, sen sanaston uudistuminen tapahtuu monin verroin nopeammin kuin tavallisen kielen». ⁹

Tässä lienevätkin slingin olennaisimmat piirteet, mutta miten sitten slangi sijoittuu kielen systeemiin, sen koko ilmaisutehtävien kenttään? Mitä on kieli tältä kannalta? Kieli voidaan määritellä kommunikaatioksi, jossa ryhmän jäsenet välittävät toisilleen tietoja ja emotionaalisia suhtautumisia ryhmää kiinnostavista asioista tietyin ryhmälle ominaisin kielellisin keinoin. ¹⁰

Tästä määritelmästä saadaankin typologian ensimmäinen kriteeri: asiallinen — affektinen -dimensio. Jos käsitämme yleiskielen niin tällä kuin muillakin dimensioilla neutraaliksi, sijoittuvat sekä slangi että saarnatyyl selvästi affektiseen päähän, murteet ja ammattisanastot asialliseen. Mistään dikotomiasta ei kuitenkaan ole kysymys sen enempää tässä kuin muissakaan dimensioissa; asteikko on suhteellinen.

Lähinnä viestinnän muotoihin liittyy toinen dimensio: vakiintuneisuus — vakiintumattomuus. Slangi kuuluu selvästi vakiintumattomaan päähän, murteet, ammattisanastot ja saarnatyyl vakiintuneeseen.

Kolmas dimensio liittyy ryhmään : määritelläänkö se ensisijaisesti maantieteellisin vai sosiaalisin kriteerein. Slangin ja salakielten puhujat muodostuvat sosiaalisista ryhmistä, murteen puhujat maantieteellisistä. Kielen eri muotojen asema käy ilmi seuraavasta taulukosta:

		yleiskieli	murre	slangi	saarna- tyyli	salakieli	ammatti- sanasto
+	—						
asiallinen — affektinen		±	+	—	—	±	+
vakiintunut — vakiintum.		±	+	—	+	+	+
maantiet. — sosiaalinen		±	+	—	+	—	—

Kuinka sitten voidaan selvittää, onko ilmaus asiallinen vai affektinen? Voidaan tietenkin nojautua tutkijan intuitioon tai suorittaa psykologisia testejä, mutta on olemassa myös puhtaasti lingvistisiä kriteerejä. Affektisen käsitteen ilmaisin on usein myös affektinen: vanhastaan on eufemismeja ja muita sanankiertoja pidetty affektisuuden osoittajina. Mutta myös ilmausten lukuisuus, frekvenssi ja affektisuus tuntuvat olevan keskinäisessä riippuvuussuhteessa. Puhujaryhmän kannalta affektinen käsite ¹¹ kerää paljon pienifrekvenssisiä ilmaisimia, ei-affektisen

⁹ Mts. 63—64.

¹⁰ Vrt. tätä kommunikaation määritelmiin (esim. Psykologian sanastossa).

¹¹ Vrt. Sperberin attraktiokeskuksiin (Einführung in die Bedeutungslehre s. 45—49). Merkityskentän (käsittepiirin) toi sen sijaan leksikologiaan jo aikaisemmin, vuonna 1931, Jost Trier, joka ensimmäisenä johdonmukaisesti operoi paradigmaattisella akselilla.

käsitepiirin ilmaisimien lukumäärä on sen sijaan pienempi ja ilmaisimien frekvenssi suurempi. Juuri ilmausten pieni frekvenssi selittää sanojen suuren vaihtelevuuden, individuaalis-okkasionaalisten ilmausten runsauden, ilmausten lyhytikäisyyden jne.

Tämä voidaan ilmaista matemaattisessa muodossa, ja tuntuisi helpolta koettaa verifioida se laskemalla. Mutta merkityskentän yksiselitteinen ja selvä määrittely on kuitenkin erittäin vaikeaa. Se voidaan määrittellä testausmenettelyjen avulla operationaalisesti,¹² mutta tavoitteena on tietenkin lingvistinen määrittely. Tätä on yrittänyt neuvostoliittolainen Apresjan,¹³ joka on koettanut määrittellä sanan merkityksen käyttämällä hyväksi sanan distribuutiota ja substituutiomahdollisuuksia erilaisissa strukturaaleissa malleissa; ts. hän koettaa määrittellä paradigmaattisen akselin suuret, merkityksen ja merkityskentän, syntagmaattisen akselin avulla. Apresjan toteaa, että monimerkityksisen sanan yleisimmät merkitykset esiintyvät yleisimmissä distribuutiomalleissa ja harvinaisimmat harvinaisimmissa malleissa. Edelleen hän toteaa epäemotionaalisten sanojen esiintyvän yleisimmissä lausemalleissa, emotionaalisten harvinaisimmissa. Apresjanin tulosten ja metodin soveltamista vaikeuttaa se, että hänen tutkimuksensa rajoittuu suppeaan yleiskieliseen aineistoon.

On kuitenkin ilmeistä, että merkityskenttien (käsitepiirien) suhteen pitää paikkansa lauseke

$$m = \frac{k}{f}$$

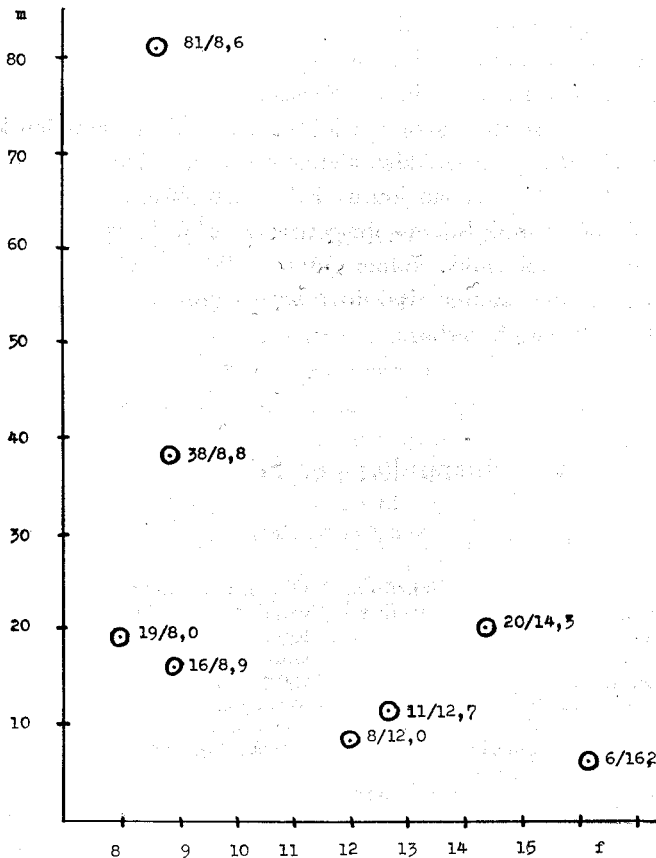
jossa m = sanojen määrä, f = niiden keskimääräinen frekvenssi ja k = vakio. Lausekkeen kuvaaja on hyperbeli, ts. »asiallisimmassa» käsitepiirissä on vain yksi ilmaisin, jolla on maksimaalinen frekvenssi (kun $m = 1$ niin f saa maksimiarvonsa), »affektisimmassa» käsitepiirissä taas on maksimaalinen määrä puhtaasti individuaalis-okkasionaalisia ilmaisimia (so. kun $f = 1$ niin m saa maksimiarvonsa). (Empiiriset tutkimukset saattavat osoittaa, että k on ilmaistava f :n tai m :n funktiona. Esimerkkinä tästä lausekkeesta on kuvio, joka perustuu Munkkiniemen yhteiskoulun VII luokalla suoritettuun sosiaalisen termistön keruuseen.¹⁴ Kuviossa on m = kahdesti tai useammin mainittujen sanojen määrä ja f = mainintojen kokonaismäärä per m , siis sanojen suhteellinen keskimääräinen frekvenssi.) Tähän liittyy myös se, että käsitepiirin affektisuuden vähetessä ilmaisimien määrä siinä vähenee ja niiden frekvenssi kasvaa, sekä se, että usein affektisen sanan frekvenssi on pieni, ei-affektisen suuri. Aina ei näin kuitenkaan tarvitse olla; esittämäni laki koskee vain keskimääräisiä frekvenssejä käsitepiirissä.¹⁵

¹² Ks. kirjoitustani *Vir.* 1968 s. 151—158.

¹³ *Distributivnyj analiz znatšenij i strukturnye semantitšeskije polja*, Leksikografitšeskije sbornik 5.

¹⁴ Vrt. mainittuun tutkimukseeni *Virittäjässä* (s. 152).

¹⁵ Vrt. Chomskyn kritiikkiin siitä, että kaksi ilmausta ovat synonyymiset, jos niiden esiintymistodennäköisyys on sama tietyissä konteksteissa (*Topics in the Theory of Generative Grammar* s. 32). — Huom. myös, että kielten frekvenssiltään suurimmat sanat ovat merkitykseltään kieliopillisia, eivät leksikaalisia ilmaisimia (konjunktioita, artikkeleita, prepositioita jne).

Erilaisten sanojen määrä (m) merkityskentässä ja sanojen keskimääräinen frekvenssi (f) eräässä otoksessa.

Kolmas dimensio erottelee kielen muodot, jotka perustuvat sosiaaliseen tai maantieteelliseen läheisyyteen. Voidaan todeta, että sosiaalinen läheisyys ei ilmeisesti riitä sellaisen kielen muodon perusteeksi, jossa erot kävisivät läpi systeemin, vaan sen vaikutukset tuntuvat lähinnä leksikaalisella tasolla.

Vakiintunut — vakiintumaton -dimensiolla sijoittuvat eri puolille uskonnolliseen traditioon perustuva saarnatyyli ja päivänkohtaisista asioista kielikuvansa ammentava slangi, joka tästäkin syystä muuttuu nopeammin ja säännöttömämmin. Tämänkään dimension kohdalla ei ole kysymys dikotomiasta: täysin vakiintumatonta kielimuotoa ei kukaan ymmärtäisi, eikä mikään luonnollinen kieli ole matemaattisesti muuttumaton ja homogeeninen. Yleiskieleen, tai ehkä olisi parempi puhua kirjakiielestä, vaikuttavat erilaiset tendenssit kuin muihin esitettyihin kielen muotoihin. Tästäkin syystä sitä voidaan pitää erikoisasemassa ja neutraalina esitettyjen dimensioiden suhteen.

Joseph H. Greenberg toteaa eräässä esseessään,¹⁶ että kielten typologiselle luokittelulle voidaan asettaa kolme kriteeriä: sen on oltava perusteltu (non-arbitrary), tyhjentävä ja ainutkertainen (unique). Perusteltu on jako silloin, kun kriteereissä ei ole sellaista valinnaisuutta, joka voi johtaa eri tuloksiin samojen kielten osalta. Tyhjentyvyys tarkoittaa, että kaikkien kielten on tultava luokitelluksi, ja ainutkertaisuus, että yksikään kieli ei saa joutua kahteen luokkaan. Kielten kolmesta tärkeimmästä luokitteluprinsipiä — geneettisestä, alueellisesta ja typologisesta — vain geneettinen täyttää kaikki kolme ehtoa. Näiden prinsippien pitäisi mutatis mutandis soveltua myös kielten sisäisiin typologioihin; on vaikea sanoa täyttääkö esittämäni luokittelu nämä ehdot.

Gesichtspunkte der Soziolinguistik

von MATTI LEIWO

Dell Hymes sagt in einer seiner Schriften, das schwerste Problem der Soziolinguistik sei »to state precisely the difference and interrelationship between values pertaining to the sociolinguistic feature, on the one hand, and the values pertaining to the social context in which it can occur«. — Ich versuche in diesem Aufsatz die innere Typologie der Sprache zu umreißen, mit deren Hilfe dann die Formen und Stilarten der Sprache gruppiert werden könnten. Als Ausgangspunkt dienen mir speziell die Slanguntersuchungen. Es erweist sich, daß die Differenzen generell an drei Dimensionen gebunden sind: ist der Ausdruck in erster Linie affektiv oder sachlich, ist die Ausdrucksform eingebürgert oder nicht und entsteht die Sprechergruppe aufgrund geographischer oder sozialer Nähe. Für all diese Dimensionen werden nun linguistische Indikatoren gesucht.

Als besonders interessant erweist sich die

Dimension Affekt — Sachlichkeit: je affektgeladener das Feld ist, desto mehr Indikatoren mit geringer Frequenz sind vorhanden, während sachlichere Felder weniger Indikatoren besitzen mit grösserer Durchschnittsfrequenz. Zwischen der Anzahl der Indikatoren und ihrer durchschnittlichen Frequenz scheint folgendes Verhältnis zu herrschen:

$$m = \frac{k}{f}$$

wo m die Anzahl der Indikatoren, f deren durchschnittliche Frequenz und k die Konstante bezeichnet. Die graphische Darstellung im Aufsatz geht auf meine Untersuchungen über die soziale Terminologie der Schüler zurück. Die Bestätigung der Hypothese wird jedoch erschwert durch die mit einer eindeutigen Definition des Bedeutungsfeldes verbundenen Schwierigkeiten.

¹⁶ Language, Diffusion and Migration teoksessa *Essays in Linguistics*, s. 66—74.